

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

ZAKLJUČNA NALOGA

IZRAŽANJE ČUSTEV V RISBI ČLOVEŠKE FIGURE
OTROK V STAROSTI OD 4. DO 6. LETA

VALENTINA VATOVEC

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Zaključna naloga

Izražanje čustev v risbi človeške figure otrok v starosti od 4. do 6. leta
(Expression of emotions in human figure drawings of children aged from 4 to 6 years)

Ime in priimek: Valentina Vatovec
Študijski program: Biopsihologija
Mentor: prof. dr. Vlasta Zabukovec

Koper, september 2017

Ključna dokumentacijska informacija

Ime in PRIIMEK: Valentina VATOVEC

Naslov zaključne naloge: Izražanje čustev v risbi človeške figure otrok v starosti od 4. do 6. leta

Kraj: Koper

Leto: 2017

Število listov: 43 Število slik: 7 Število tabel: 5

Število referenc: 53

Mentor: prof. dr. Vlasta Zabukovec

Ključne besede: otroška risba, razvoj risbe, človeška figura, prikaz čustev, barve, zgodnje otroštvo

Izvleček:

Namen diplomske naloge z naslovom *Izražanje čustev v risbi človeške figure otrok v starosti od 4. do 6. leta* je bil preučiti izražanje osnovnih čustev veselja, žalosti, strahu in jeze na človeški figuri v risbi predšolskega otroka od 4. do 6. leta starosti ter obenem raziskati, katere barve bodo uporabili otroci pri risanju le-teh. V raziskavi je sodelovalo 19 otrok (5 deklic in 14 fantkov), pri čemer je vsak moral narisati štiri risbe, ki so prikazovale mamu v različnih čustvenih stanjih, veselja, žalosti, strahu in jeze. Imeli so na razpolago papir in barvice. Analiza risb je pokazala, da so vsi otroci znali prikazati osnovna čustva na prepoznavni človeški figuri. Za veselje so načeloma narisali ustne koticke obrnjene navzgor, za žalost ustne koticke obrnjene navzdol in za strah usta oblikovana kot črka »O«. Pri risanju jeze so se risbe med seboj zelo razlikovale. Večina otrok je za veselje uporabila svetlejšje in močnejše barve, kot npr. rdečo in rumeno, za žalost pa kombinacijo barv (uporabili so namreč tako svetle kot temne barve). Uporaba barv pri prikazovanju jeze in strahu se je med posamezniki zelo razlikovala. Iz risb je razvidno, da otroci v starosti od 4. do 6. leta uporabljajo v svojih likovnih delih kombinacijo barv in se sklicujejo ter osredotočajo na elemente realnosti, ki jih povezujejo z določenim čustvom.

Key words documentation

Name and SURNAME: Valentina VATOVEC

Title of the final project paper: Expression of emotions in human figure drawings of children aged from 4 to 6 years

Place: Koper

Year: 2017

Number of pages: 43

Number of figures: 7

Number of tables: 5

Number of references: 53

Mentor: Prof. Vlasta Zabukovec, PhD

Keywords: children drawing, development of drawing, human figure, expressive drawing, colors, early childhood

Abstract:

The purpose of the thesis entitled *Expression of emotions in human figure drawings of children aged from 4 to 6 years* was to examine the expression of basic emotions of happiness, sadness, fear and anger in a human figure drawing of a pre-school child from 4 to 6 years old and at the same time to investigate which colors will be used while drawing them. The study involved 19 children (in more detail 5 girls and 14 boys), each having to draw their mother in various emotional states, of joy, sadness, fear and anger. Paper and colored pencils were available all the time necessary during the research. The analysis of children drawings showed that all participants were able to depict basic emotions on a recognizable human figure. For happiness, in principle, the children drew the mouth up, for sadness the mouth down and for fear an »O« shape of mouth. The drawings, which displayed anger, differ greatly from one another. The majority of children used lighter and brighter colors for instance red and yellow to draw a happy facial expression and a combination of lighter and darker colors for a sad facial expression. In displaying anger and fear, there was an important variety in the participants' choice of colors. The drawings show that 4, 5 and 6-year olds use in their artwork a combination of colors and refer to specific elements of reality, which are related to a certain emotion.

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujem mentorici prof. dr. Vlasti Zabukovec za podporo in usmerjanje pri pisanju zaključne naloge.

Hvala moji družini in bližnjim, ki so me spodbujali in mi stali ob strani.

Posebno bi se zahvalila tudi vrtcu in otrokom, ki so omogočili opravljanje raziskave.

Dell'infanzia dovremmo ricordare principalmente
come si fa ad essere felici.

Anonimo

Grazie.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD.....	1
2	RAZVOJNE STOPNJE OTROŠKE RISBE	2
2.1	Čečkanje.....	3
2.2	Simbolno risanje	4
2.2.1	Predshematsko risanje	4
2.2.2	Shematsko risanje.....	5
2.3	Realistično risanje.....	6
3	RISANJE ČLOVEŠKE FIGURE.....	7
4	OPREDELITEV IN FUNKCIJE ČUSTEV	9
4.1	Razvoj čustev	9
4.2	Prepoznavanje čustev	11
5	IZRAŽANJE OSNOVNIH ČUSTEV V OTROŠKI RISBI.....	13
5.1	Veselje	14
5.2	Žalost	14
5.3	Jeza.....	15
5.4	Strah.....	15
6	POMEN BARV V RISBI OTROK	17
6.1	Uporaba barv v otroški risbi	17
7	NAMEN ZAKLJUČNE NALOGE IN RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	20
8	METODA.....	21
8.1	Vzorec	21
8.2	Pripomočki.....	21
8.3	Postopek.....	21
9	REZULTATI	25
9.1	Veselje	25
9.2	Žalost	26
9.3	Jeza.....	26
9.4	Strah.....	27
10	INTERPRETACIJA	28
11	SKLEPI.....	31
12	LITERATURA IN VIRI.....	32

KAZALO TABEL

Tabela 4.01. Pojav čustev v zgodnjem otroštvu	10
Tabela 9.01. Vidiki analize risbe za čustvo veselja	25
Tabela 9.02. Vidiki analize risbe za čustvo žalosti.....	26
Tabela 9.03. Vidiki analize risbe za čustvo jeze.....	26
Tabela 9.04. Vidiki analize risbe za čustvo strahu	27

KAZALO SLIK

Slika 8.01. Človeška figura z glavo, trupom in okončinami.	22
Slika 8.02. Človeška figura (veselje).....	22
Slika 8.03. Človeška figura (strah)	22
Slika 8.04. Človeška figura (veselje).....	23
Slika 8.05. Človeška figura (žalost)	23
Slika 8.06. Človeška figura s solzami	24
Slika 8.07. Človeška figura z rokami navzgor.....	24

1 UVOD

Likovno izražanje otrok predstavlja pripomoček, s pomočjo katerega lahko otroci, poleg gibanja in ostalih čutov, spoznavajo in raziskujejo svet okoli sebe (Slatinšek Mlakar, 2009). Pri slednjem je mogoče preučevati otrokove sposobnosti zaznavanja, razvitost ročnih spretnosti ter socialno doživljanje okolja, kajti v risbah mnogokrat najdemo tudi del notranjega čustvenega dogajanja (Nemec in Krajnc, 2011; Slatinšek Mlakar, 2009). Skozi otrokovo likovno doživljanje lahko ocenjujemo tudi njihov splošni duševni razvoj (Horvat in Magajna, 1989).

Otroška risba je bila in še je dandanes predmet mnogih psiholoških in pedagoških raziskav, predvsem zaradi dveh osrednjih vprašanj: kaj izraža otroška risba (izkušnje, motive, odnose, emocije in konflikte) ter kakšne so značilnosti posameznih razvojnih faz otroške risbe (Pečjak, 1999). Federici (2014) navaja, da za otroško risbo stoji psihološki mehanizem projekcije, saj otrok v risbo vlaga svojo lastno razlago občutkov, čustev in situacij z uporabo orodij, ki so mu na razpolago. Ko skušamo ugotovljati razvojne značilnosti ali morebitne razvojne anomalije, nam lahko risba pomaga pri prepoznavanju socialno-čustvenih motenj, saj lahko služi kot komplementarni pripomoček pri podajanju informacij o psihičnem in nevrološkem stanju otroka (Seidel, 2010).

2 RAZVOJNE STOPNJE OTROŠKE RISBE

Razvoj otroške risbe je tesno povezan s spoznavnim, govornim, socialnim in čustvenim razvojem (Belamarić, 1986; Marjanovič Umek in Zupančič, 2009; Thomas in Silk, 1990). Karmiloff Smith (1990) poudarja, da zgodnje otroške risbe temeljijo na miselnih reprezentacijah, ki pa mu še ne dovolijo kompleksnih refleksij ali izbire različnih možnosti. Risba se med otroštvom spreminja, saj sistematično napreduje do pubertete in se obenem povečuje otrokova zmožnost predstavljanja, nato pa postanejo risbe vedno bolj poenostavljene ali karikirane (Valdes, 2013). Otrok praviloma začne z risanjem med dvanajstim in petnajstim mesecem starosti (Thomas in Silk, 1990, v Marjanovič Umek in Zupančič, 2011). Razvojne stopnje likovnega izražanja, ki jih navaja večina avtorjev (Cox, 2005; Jolley, 2010; Marjanovič Umek in Zupančič, 2009; Toličič in Smiljanić-Čolanović, 1977) so sledeče:

1. *Čečkanje*, ki vključuje obdobje čačk brez reprezentacijske vrednosti in naključnega realizma oziroma otrokovo predpostavljajo, da ima risba določen pomen;
2. *Predshematska stopnja* je prva stopnja simbolnega risanja, za katero sta značilna neuspeli in intelektualni realizem. Pri prvem gre za to, da otrok še ne zna razvrščati predmetov na papir kot so v realnosti, medtem ko pri drugem otrok riše osebe in predmete, ki jih pozna;
3. *Shematska stopnja* je druga stopnja simbolnega risanja in se kaže v tem, da otrok riše enake sheme za iste ljudi, predmete in živali in so le-te zelo podobne resničnim;
4. *Realistično risanje*, ki zajema risanje figur, ki so po zunanem videzu, velikosti in sorazmerju zelo podobni resničnim.

S starostjo narašča proporcionalnost in realističnost ter vključevanje večjega števila prvin in detajlov (Jug, 2015). Na predshematski stopnji otroci pri risanju uporabijo le nekaj oblik (npr. krožne linije za telo, oči, nos). Otroci ne rišejo samo tega, kar vidijo, ampak tudi tisto, kar o stvareh vedo. Shematska stopnja predstavlja prehodno obdobje k realističnemu risanju. Pogosto v svojih risbah otrok prikazuje določeno dogajanje oziroma sceno, ki vključuje tipične elemente, kot so npr. hiša, drevesa, sonce ipd. in le-te razporedi v prostor, ki se nahaja nad spodnjo linijo in prikazuje bodisi travo bodisi morje in pod zgornjo linijo, ki predstavlja npr. nebo ali oblake. Na shematski stopnji je pri otrocih tipično prisotna težnja po prikazovanju dinamike (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004; Tušak, 1997).

Po Toličič in Smiljanić-Čolanović (1977) predshematska in shematska likovno razvojna faza nista povsem točno časovno določeni, saj se lahko prepletata, ne glede na starost

otroka. Včasih namreč npr. petletni otrok lahko nariše bolj dodelano risbo od sedemletnega otroka in po značilnostih le-te spada pod shematsko stopnjo risanja.

Okoli sedmega leta starosti upadanje abstraktnosti in ekspresivnosti na otroških risbah sovпада z upadanjem otrokove ustvarjalne moči, kar je največkrat posledica vzgoje in konvencionalnih vzorcev (Kovačev, 1997). Valdes (2013) piše o tem, da kulturna in vzgojna komponenta najverjetneje nimata vpliva na risbe otrok do petega leta starosti. Hkrati pa trdi, da so risalne spretnosti do tega razvojnega obdobja bolj odvisne od gibalnega in fizičnega razvoja oz. motorike ter zavedanja »samega sebe«.

2.1 Čečkanje

Po Valdes (2013) prva risba nastane takrat, ko otrok razume, da za barvico ostajajo sledi, ki jih je sam ustvaril. Nemeč in Krajnc (2011) dodajata, da govorimo o razvoju otroške risbe, od trenutka, ko je otrok dovolj spreten, da lahko drži pisalo. Faza čečkanja se začne že ob koncu prvega (dvanajsti mesec) leta, največkrat pa v drugem letu starosti in traja do tretjega leta starosti. Ker gre v tem obdobju za izpopolnjevanje ročnih spretnosti, risanje predstavlja nekakšno motorično vajo (Pečjak, 1999). Čečkanje je otrokova drobna gibalna dejavnost, pri kateri otrok pušča sledi (npr. črte ali pike) na risalni podlagi (Marjanovič Umek, 2009). Risbe so na začetku naključne in kaotične, ne predstavljajo zunanjih predmetov ali podob, v njih ni možno najti smisla (Valdes, 2013). V prvem in drugem letu življenja so za otroke značilne čačke brez nadzora, medtem ko so v obdobju od drugega do tretjega leta čačke že bolj nadzorovane in pogosto okrogle oblike. Včasih otrok med risanjem pove, kaj želi narisati (Buzzi, 2011). Faza čečkanja ustreza Piagetovi senzomotorični fazi, ko dejavnost otrok obvladujejo senzomotorične sheme.

Nekateri avtorji delijo fazo čečkanja na dve podfazi, in sicer *stopnja predhodnega čečkanja*, ko je le-to povsem neorganizirano in *stopnjo pravega čečkanja*, ko se že pojavljajo grupacije, simetrije in konfiguracije, kar pa še vedno ne označuje ničesar konkretnega (Pečjak, 1999). Na stopnji pravega čečkanja so risbe bolj ritmične, dinamične, vendar še vedno nimajo posebne orientacije (Valdes, 2013). Matthews (1996) trdi, da tekom razvoja otrok najprej riše krožne črte, ki simbolizirajo različne like, od ljudi do predmetov ali živali, ki jih otrok na tej razvojni stopnji opredeljuje posledično. Temu pravimo prehod med stopnjo čečkanja in simbolno stopnjo risanja, ki označuje otrokovo vedenje, da ima narisana oblika določen pomen (Thomas in Silk, 1990) oz. da otrok razume glavna načela izražanja in reprezentacije (Matthews, 1996). V tem obdobju otrok risalo prime s celo pestjo, z njim tolče po listu in pritiska (Božičević, 2000). Na začetku gibi roke izhajajo iz ramen in komolcev, zato so tudi čačke neuskklajene; kasneje pa izhajajo iz zapestja in s časom postanejo bolj okrogle in zavite (Pogačnik-Toličič, 1986).

Pri osemnajstih mesecih otrok usklajuje vodoravne potege in riše različne oblike, kot npr. črte, kroge in pike, ki se dotikajo. Starejši otroci uporabljajo tudi močnejši pritisk in različne povezave med oblikami (Marjanovič Umek, 2009).

Poznamo tri vrste gibov, ki predstavljajo pomembne predhodnike nadaljnega razvoja likovnih dejavnosti, in sicer *vertikalni lok* oz. močan gib roke navzdol, *horizontalni lok* oz. krožni gib usmerjen na horizontalno površino in *aktivnost »porini-povleči«*, pri čemer otrok porine pisalo od sebe in nato ga nazaj povleče k sebi (Golomb, 1992). Od sredine drugega leta začnejo otroci kombinirati čačke in pri tem ločujejo med črtami in spiralnimi čačkami (Jug, 2015). *Naključni realizem* imenujemo razvojno stopnjo na prehodu s stopnje čečkanja na predshematsko stopnjo simbolnega risanja. Pri tem otrok čačko poimenuje in ji včasih doda še kakšen element (Marjanovič Umek, 2009).

2.2 Simbolno risanje

Simbolno risanje se deli na predshematsko in shematsko stopnjo in traja približno od četrtega do osmega oz. devetega leta starosti. Vsebina risbe je odvisna od znanja, vednosti, predstav o predmetih in domišljije ter predvidevanja (otrok lahko nariše tudi nekaj, kar v resnici ne obstaja). Poleg tega otrok riše to, kar je v središču njegove pozornosti ter kar si v določenem trenutku želi. Iz tega razloga lahko včasih pride do pretiravanja ali izkrivljanja stvarnosti (Pečjak, 1999).

Na simbolni stopnji risanja ima narisana oblika že določen pomen oz. nekaj označuje in otrok pri risanju že razume glavna načela vizualnega izražanja (Marjanovič Umek, 2009). Faza razumske risbe ustreza drugi polovici Piagetove predoperacijske faze, v kateri prevladujeta egocentrizem in animizem, saj otrok nariše objekt z vidika njegove perspektive (Pečjak, 1999).

2.2.1 Predshematsko risanje

Predshematska faza je značilna za obdobje od tretjega do šestega leta. Risbe imajo v tem obdobju že neko reprezentativno funkcijo, vendar so sheme v glavnem grobe in enostavne, kajti otrok uporabi isto shemo za več predmetov (npr. za prikaz človeka, ptice ali drevesa) (Marjanovič Umek, 2009). Za obdobje od tretjega do četrtega leta so najbolj značilni glavonožci, figure z velikimi glavami in majhnimi okončinami, katerim otrok doda oči, nos in usta. Med četrtem in petim letom otrok riše, kar vidi in kar želi videti, medtem ko od petega do sedmega leta dopolni poteze in oblike in zvesto riše to, kar ga obdaja (Buzzi, 2011).

Predshematsko fazo je možno deliti na *stopnjo naključne risbe* in *stopnjo shematske risbe*. Pri prvi gre za to, da otrok risbo poimenuje z besedami (npr. »to je drevo«), vendar ni nujno, da je risba res podobna objektu, ki ga je poimenoval. Na drugi stopnji otroci rišejo risbe z namenom, da bi predstavljale nekaj ali nekoga, ki nosi specifičen pomen (Pečjak, 1999), kajti od tretjega leta naprej so le-ti že zmožni napovedovanja motivike, ki bo prisotna v risbi. Če na koncu risba predstavlja nekaj drugega od tega, kar so si zadali na začetku, otroci opustijo prvotni načrt in rišejo dalje (Einon, 1998). Slike so v glavnem bolj raztresene in predmeti so razvrščeni naključno. Einon (1998) navaja, da se otrokovi cilji o tem kaj bo ustvarjal, spreminjajo in pri tem pravilom uporablja več barv. Značilno je, da otrok še ne zna prostorsko umestiti predmete (npr. elemente obraza riše po celotni površini papirja). To imenujemo *neuspeli realizem* (Pogačnik, 2004). Belamarić (1969) in Golomb (1992) trdita, da na predshematski stopnji otroci prikazujejo *topološki prostor* s postavitvijo predmetov, oseb in živali ter odnosov med njimi na risalni površini. Le-ta vključuje npr. načelo sosedstva ali bližine prvin (predmeti, ki so si v resničnosti blizu, jih otrok prav tako nariše blizu, ne da bi upošteval velikosti), načelo ločevanja (ko npr. pri človeški figuri loči glavo od trupa z ravno črto), načelo reda (ko npr. nariše na zgornji del risalne površine sonce in oblake, spodaj pa drevo in hišo, pri čemer ne upošteva skladnosti globine ali perspektive). Stopnjo predshematskega risanja imenujemo tudi *intelektualni realizem*, saj otroci načeloma rišejo to, kar poznajo in vedo, kar je vidno tudi v *rentgenskih slikah*, ko npr. otrok nariše žep in v njem so vidni predmeti, vidna je notranjost sobe skozi zid ali otrok v maminem trebuščku (Pečjak, 1999). V tem primeru govorimo o prvi vrsti rentgenskega risanja, pri katerem otrok riše stvari, ki niso vidne navzven; druga vrsta pa predstavlja risanje, pri katerem otrok ne more prikazati delnega ali celotnega prekrivanja, npr. notranjost hiše, kot da bi bile stene prozorne (Freeman, 1980).

Po Pečjaku (1999) faza simbolične risbe ustreza Piagetovi predoperacijski fazi, za katero so značilni konkretni pojmi.

2.2.2 Shematsko risanje

Faza se začne v sedmem ali osmem letu starosti in se nadaljuje do pubertete ter predstavlja prehodno obdobje k realističnemu risanju (Marjanovič Umek, 2009). Posameznik riše to, kar vidi in kar pozna. Slike so bolj dodelane in natančne. V sedmem in osmem letu se pojavi tudi bolj dinamičen tip slike (npr. človek je narisani v gibanju, predmeti so nagnjeni) (Pečjak, 1999). Marjanovič Umek (2009) piše o tem, da praviloma otrok nariše ravno linijo in nato razporeja predmete v prostor ter riše enake sheme za iste predmete ali ljudi in le-te so vedno bolj podobne resničnim pojmom, ki jih predstavljajo. V tej fazi pride do velikih razlik med otroci, saj so določeni zmožni risanja globine že v sedmem letu, nekateri pa kasneje (Pečjak, 1999).

Po Freemanu (1980) pod shematsko stopnjo spada t.i. *vizualni realizem*, ki predstavlja način shematskega risanja, pri katerem otrok v veliki meri poskuša čim bolj primerljivo narisati predmete, ljudi in živali, ki jih vidi v realni stvarnosti. Marjanovič Umek (2009) dodaja, da je prostor na risbi skladen s konceptom *evklidskega prostora*, kar pomeni, da otrok vzame kot izhodišče koordinatni sistem, tako da upošteva kote, vzporednice in sorazmernost.

Faza ustreza Piagetovi fazi konkretnega mišljenja, ko je mišljenje realistično, a ne abstraktno (Pečjak, 1999).

2.3 Realistično risanje

Faza je prevladujoča od devetega do enajstega leta starosti (Marjanovič Umek, 2009; Thomas in Silk, 1990). V tem obdobju je značilno risanje predmetov in figur, ki so vidno zelo podobni resničnim, vendar se lahko spet pojavijo kontrolirana izkrivljanja in fantazije (Jug, 2015; Pečjak, 1999). Značilni so bolj abstraktni elementi, prikazovanje globine, risanje z določene perspektive, ustrezno prikazana sorazmerja (npr. bolj oddaljeni predmeti so manjši od bližjih) in uporaba različnih sredstev ter tehnik (po potrebi risarja) (Jug, 2015). Vsak del risbe ima svoj določen pomen, je realističen in predstavlja zaključeno celoto. Otroci so do svojih izdelkov zelo kritični, narisane prvine velikokrat dopolnjujejo in popravljajo (Marjanovič Umek, 2009). Faza realističnega risanja sovpada s Piagetovo fazo formalnega mišljenja (Pečjak, 1999).

3 RISANJE ČLOVEŠKE FIGURE

Po mnenju številnih avtorjev (Goodnow, 1977; Jontes, 2007; Marjanovič Umek, 2011) je človeška figura najbolj priljubljena prvina pri otrocih v predšolskem obdobju. Način, kako otrok prikaže človeško figuro, je tesno povezan z razvojno stopnjo risanja – od spiralnih in krožnih čačk do popolnoma izdelane človeške figure (Cox, 1993).

Prva prepoznavna človeške figure je glavonožec, gre za figuro, ki ima glavo in noge, primanjkuje pa ji trup (Cox, 1993). Otroci rišejo glavonožce v starostnem obdobju od dveh do treh ali štirih let. Okoli tretjega leta je otrok zmožen narisati krog, ki sovpada z govornim preskokom na prvo osebo ednine (»jaz«) in zavedanjem sebe. Krog in križ sta prvi osnovni gradbeni enoti, s katerima otrok uprizori človeško figuro. Otrok lahko začne risati človeka iz kroga, ki predstavlja glavo ali iz križa, ki predstavlja grobo konstrukcijo telesa (Valdes, 2013). Otroci, stari približno štiri leta, narišejo človeka tako, da narišejo glavo, telo in okončine. Krožno ali pravokotno risanje človeka ponazarja na prehod od risanja glavonožca k risanju konvencionalne oblike človeške figure (Goodnow, 1977). Do petega leta starosti je značilna kanonična perspektiva, kar pomeni, da so figure obrnjene k opazovalcu. Nato sledi konvencionalna človeška figura pet in šestletnikov, ki po Sully (2000) zelo pogosto narišejo »preveliko« glavo in nesorazmerne posamezne dele telesa (npr. oči, usta ali zobe) ter so že sposobni risati s profila. Gre za segmentno risanje, kjer figura zajema svoj prostor v risbi. Valdes (2013) pravi, da petletniki že obvladajo shemo človeške figure, vendar jo do pubertete postopoma izboljšujejo. Od petega leta dalje so bolj pozorni na detajle: rišejo prste, podrobnosti na obrazu, lase, obleko in izboljšajo razmerja (glava-trup), barvajo površine in odebelijo noge. Goodnow (1977) poudarja, da pet in šestletni otroci praviloma rišejo konvencionalno človeško figuro, vendar glede na kontekste lahko še rišejo glavonožca. Kasneje, pri sedmih ali osmih letih otroci z eno črto združujejo več delov telesa (Cox, 1993; Marjanovič Umek, 2009).

Trstenjak (1996) navaja, da začne otrok najprej risati človeško figuro ali samega sebe, šele nato preide k risanju okolice in zunanjega sveta. Otroška risba je zatorej lahko sredstvo za merjenje njegovega doživljanja. Pri opazovanju zunanjega sveta, otrok spozna značilnosti človeškega telesa, dele in zgradbo, pri čemer se razvije tudi vizualno-prostorska inteligentnost. Pogosto v vsebine risb s podobo človeka, otroci dodajo še svoje predstave, želje, doživljanja in odkritja (Jontes, 2007).

Tušak (1997) je pisal o tem, da je tehnika risanja človeka izredno ekonomična, hitra, za njeno izvedbo potrebujemo izredno malo časa, malo napora in praviloma preizkušanci ne kažejo nobenega odpora. Risanje človeka ni odvisno samo od grafomotoričnega nivoja

risalca, ampak tudi od njegovih stališč in osebnosti, ki jih projicira v človeka, ki ga je narisal.

4 OPREDELITEV IN FUNKCIJE ČUSTEV

Po besedah Horvata in Magajne (1989), razvoj otroka zajema telesni, motorični, spoznavni, moralni in psihosocialni razvoj. Marjanovič Umek in Zupančič (2009) trdita, da so čustva temelj posameznikovih temperamentnih značilnosti, podlaga za razvoj njegove osebnosti, ki se začne razvijati že v zgodnjem otroštvu. Željeznov in Šelih (2011) dodajata, da so čustva najmočnejši in najizrazitejši pokazatelj v otrokovi duševnosti in to velja tudi v predšolskem obdobju. Ne glede na starost ali inteligentnost otroka, na njegovo obnašanje in ravnanje bolj vplivajo njegova čustva kot njegov razum. Smrtnik Vitulič (2007) povzame, da so čustva zapleteni in sestavljeni procesi, za katere obstajajo številne teorije, ki vsebujejo nevrološke, funkcionalne, kognitivne in socialne utemeljitve. Oatley in Jenkins (2002) menita, da je pri opredelitvi čustev pomembno omeniti, da so le-ta pogosto odziv na zavestno ali nezavedno vrednotenje dogajanja, ki je pomembno za doseganje določenega cilja (čustvo je za nas pozitivno, ko cilj dosežemo in negativno, ko nas ovira pri doseganju cilja), da je bistvo čustev v pripravljenosti za delovanje in v izoblikovanju načrtov ter čustvom ponavadi sledijo fiziološke spremembe, izrazi in pripravljenost za delovanje. Funkcija čustev je ta, da določi trenutno prioriteto pri izbiri za preživetje, pripravi telo na prilagoditev, smiselno povzema dogajanje zunaj in znotraj sebe in usmeri celotni kognitivni aparat v pomembno spremembo (Campos, 2000, v Marjanovič Umek in Zupančič, 2009; Milivojević, 2008).

4.1 Razvoj čustev

Razvoj čustvovanja je dolgotrajen in urejen proces, ki se prične ob rojstvu, skozi otroštvo pa se otrok nauči izražanja in uravnavanja čustev v skladu s svojimi interakcijami in pričakovanji drugih ljudi (Zorec in Prosen, 2011). Ob pojavu čustev, le-ta niso že popolnoma razvita, temveč se razvijajo postopoma tudi glede na pomembnost dražljaja in okolice (Papalia, Wendkos Olds in Duskin Feldman, 2003). Čustva nastajajo, ko se posameznik zaveda sebe in okolice. So človekov prvi jezik, saj že dojenček, nekaj sekund po rojstvu z jokom ustvari prvo obliko čustvene komunikacije (Oatley in Jenkins, 2002).

Večina razvojnih psihologov trdi, da so dojenčki sposobni izražati vsa temeljna čustva oz. tista, ki jih lahko prepoznamo na podlagi izrazov na obrazu – veselje, strah, jeza, presenečenje, zanimanje, žalost in gnus. Tudi Papalia, Wendkos Olds in Duskin Feldman (2003) navajajo, da se dojenčki začnejo odzivati z veseljem, žalostjo, gnusom, jezo in strahom že v drugi polovici prvega leta življenja. O začetkih čustvovanja lahko sklepamo preko telesnih izrazov in fizioloških sprememb ali preko kognitivnih procesov; fiziološke spremembe se kažejo že v začetku postnatalnega obdobja, medtem ko čustvovanje na podlagi kognitivnih procesov je možno le takrat, ko je otrok na določeni stopnji kognitivnega razvoja (Lazarus, 1991, v Smrtnik Vitulič, 2007).

V prvih tednih po rojstvu se otroci največkrat nasmehnejo, ko so v REM fazi, ko so siti, kot odziv na blag dotik ali ko zagledajo človekov obraz. V stanju distresa (npr. ko se pojavi lakota, bolečina ali preveč dražljajev) novorojenčki občutijo neko vrsto neugodja, ki se preliva iz nezadovoljstva v frustriranost (Kompore, 2006; Smrtnik Vitulić, 2007; Zupančič, 2009). Socialni nasmeh nastopi po tretjem tednu, ko se veselijo gibajočih se predmetov in človekovega obraza.

Zupančič (2009) trdi, da okoli šestega meseca dojenčki oblikujejo čustvene izraze, ki vsebujejo obrazno mimiko, spremembo v tonu glasu in telesno gibanje. Žalost in presenečenje se tekom razvoja pojavita pred jezo, strahom in veseljem, in sicer praviloma v drugem ali tretjem mesecu po rojstvu; prva se pojavi, ko dojenček začuti bolečino ali se loči od starša, medtem ko drugo, ko se zgodi nekaj nepričakovanega.

Otrokovo čustvovanje z razvojem postaja vse bolj zavestno (iz nasmeha se pri novorojenčku razvije pravo čustvo veselja). Od šestega do predvidoma osmega meseca otrok občuti veselje kot odziv na zunanje pozitivne dražljaje (npr. prihod znane osebe), strah pred tujimi obrazi, višino, separacijo in nenadnimi dražljaji ter jezo v trenutku, ko se pojavi ovira, ki mu onemogoči, da bi dokončal neko dejanje (Jug, 2015; Smrtnik Vitulić, 2007). Ko začne malček ločevati sebe od okolja (ponavadi po 18. mesecu), se začnejo pojavljati in razvijati čustva samozavedanja: zadrega (predhodnik sramu), zavidanje, sram, ljubosumje, krivda in ponos (Kavčič in Fekonja, 2009, v Marjanovič Umek in Zupančič, 2009).

Tabela 4.01.

Pojav čustev v zgodnjem otroštvu (prirejeno po Kompore s sod., 2006, str. 128)

Starost	Čustveni izraz	Primeri situacij, v katerih se pojavi čustvo
Po rojstvu	Nasmeh pri novorojenčku Neugodje	Spontan odziv (med REM spanjem, ob blagih zvokih ali dotokih, po hranjenju) Neprijetne izkušnje (lakota, bolečina, preveč / premalo dražljajev)
3.–6. teden	Ugodje / socialni nasmeh (predhodnik veselja)	Prijetna interakcija z drugimi ljudmi (npr. človeški glas, ploskanje z otrokovimi ročicami, smejoč se obraz)
2.–3. mesec	Žalost Previdnost (predhodnik strahu) Nezadovoljstvo	Bolečina, oviranje ali ločitev od osebe, na katero je navezan Novi dražljaji (npr. obraz neznanca) Omejitev, preprečevanje gibanja

	(predhodnik jeze) Presenečenje	Nepričakovani dražljaji (npr. lutka, ki skoči iz škatle)
6.–8. mesec	Strah (pred nenadnimi dražljaji, pred tujci, pred višino) Jeza Veselje	Pred novostjo (npr. neznani ljudje), višino (kot pri študijah z navideznim prepadom), nenadnimi močnimi dražljaji (npr. močan zvok) Preprečeno dejanje, nesposobnost dokončanja akcije (npr. žoga, s katero se otrok igra, se skotali pod mizo) Odziv na pozitivne izkušnje (npr. prihod znane osebe, igranje)
12.–18. mesec	Zadrega (predhodnik sramu) Ljubosumje	Neuspeh pri izvajanju dejavnosti ob prisotnosti pomembnih oseb Doživljanje zmanjšanja pozornosti staršev (npr. ob rojstvu sorojenca)

4.2 Prepoznavanje čustev

Prepoznavanje čustev je rezultat učenja in vključuje znanje o pomenu različnih situacij, značilnosti čustvenega izražanja, lastnih čustvenih izrazov in gest, ki se dogajajo v vsakodnevnih situacijah. Na prepoznavanje čustev vplivajo različni dejavniki: kontekst, neskladje med kanali sporočanja, časovna razporeditev izrazov itd. (Smrtnik Vitulic, 2007). Funkcija slednjega je zmožnost upravljanja s čustvi in razumevanje vedenja drugih. Po Kovačevi (1997) je razumevanje izoliranih čustvenih izrazov odvisno od posameznikove udeležnosti v komunikaciji. Keller in Lohaus (1998) pravita, da dojenčki že zelo zgodaj, in sicer pri približno treh mesecih, zmorejo razlikovati različne obrazne izraze. Iz tega sledi, da na podlagi prepoznanih čustev, lahko v nadaljevanju prilagajajo tudi svoja čustva.

Predšolskim otrokom razumevanje posameznih čustvenih izrazov omogoča razmišljanje in pogovor o čustvih, ki jih doživljajo (Marjanovič Umek in Zupančič, 2009). Camras (1985) je v svoji raziskavi dokazala, da so pet in šest let stari otroci sposobni razlikovati izraze obrazov junakov ilustriranih zgodb. Russel in Widen (2002) sta v svoji študiji dokazala, da v obdobju zgodnjega otroštva otroci pravilneje določajo, katero čustvo doživlja junak v zgodbi če imajo le-ti na voljo besede (npr. vesel, jezen, žalosten), kot pa če morajo opisati obrazni izraz oziroma čustvo na fotografiji. Po njihovem mnenju obrazni izrazi niso najpomembnejše merilo za razvoj otrokovega razumevanja čustev.

Otroci v obdobju zgodnjega otroštva prepoznajo čustva drugih predvsem po obraznih čustvenih izrazih in značilnih situacijah ter aktivnostih, ki bi lahko v njih sprožila čustva (npr. praznovanje rojstnega dne vzbudi pri otroku veselje in pozitivno orientiranost). V tem obdobju se otroci že zavedajo, da ljudje lahko prikrijejo svoja čustva, zato zunanji izrazi po njihovem mnenju lahko izražajo neko čustvo, ki se razlikuje od dejanskega doživljanja. Predšolski otroci imajo še nekaj težav pri razumevanju sočasnih čustev takrat, ko so le-ta integrirana in nastopijo hkrati (Lamovec, 1991; Marjanovič Umek in Zupančič, 2009).

Akin, Cowan, Palomares in Schilling (2000) navajajo, da je sposobnost razumevanja čustev in spoprijemanja z njimi, osnova za obvladovanje življenjskih situacij. V primeru, ko otrok ne zmore prepoznati čustev oz. se ne zna spoprijeti z njimi, se pogosto nanj odzove z neustreznimi reakcijami, kar lahko vodi do konfliktov. Zato je primarnega pomena, da se pri otroku spodbuja čustveni razvoj že takoj po rojstvu. Največji vpliv na njega imajo že od prvega dne otrokovega življenja starši, družina in vzgojitelji. Bergant (1977) pravi, da je zelo koristno, če starši že zelo zgodaj krepijo in razvijajo pozitivna čustva pri otroku, kot npr. veselje, varnost in zaupanje.

5 IZRAŽANJE OSNOVNIH ČUSTEV V OTROŠKI RISBI

Jontes (2001, 2002) navaja, da je razvoj izražanja čustev in ekspresivnosti težko merljiv postopek. Slednje si lahko razlagamo na način, da sta doživljanje in čustvovanje izrazito subjektivna procesa. Risbe otrok, ki prikazujejo čustvene vsebine, so sprva ekspresivne in spontane, šele nato je v njih razviden bolj »estetski« videz narisanih figur in predmetov ter prostorska umeščenost le-teh. Otrokovno likovno izražanje je povezano s čustvi, ki jih doživlja v določenem trenutku. Po vsem svetu se otroci v svojih risbah izražajo na enak način, razlikujejo se le po motiviki in so odvisne tudi od okoljskih in kulturnih dejavnikov (Božičević, 2000). Za likovno izražanje je potrebna aktivacija vizualnega mišljenja, ki omogoča, da postane predmet upodobitve konkretnější. Šele po fiksaciji predmeta v posameznikovem spoznavnem aparatu, je možna projekcija na ploskev. Posameznikovo izražanje čustev je pretežno nezavedne narave, zato so elementi čustvene ekspresije zanesljivi indikatorji emocionalnih stanj (Kovačev, 1997).

Cox (1993) pravi, da kljub temu, da otroci znajo prepoznati čustva že v drugem letu starosti, so jih sposobni prikazati ali narisati šele okrog četrtega leta. Pri risanju čustev na človeški figuri, jih otroci praviloma prikažejo le na obrazu. Najbolj občutljiv element so usta; če so koticiki ust obrnjeni navzgor prikazujejo veselje, če pa so navzdol, to predstavlja čustvo žalosti. Razumevanje pomena linij v risbi človeške figure, ki prikazuje določeno čustvo, prične okoli petega leta, produkcija pa okoli šestega oziroma sedmega leta (npr. pri risanju ustnic je za veselje linija obrnjena navzgor). Kasneje začnejo razlikovati tudi ostale elemente, kot npr. položaj obrvi, ekspresivnost oči, solze na žalostnem obrazu.

Otrok začne razumeti čustva postopoma in v določenem zaporedju, in sicer najprej razume in prepozna veselje in žalost, nato pa jim sledijo še ostala osnovna čustva strahu, jeze, presenečenja in gnusa (Jolley, 2010). Otrok lahko prikaže občutja tudi preko različnih črt (tanke, debele, vijugaste, močno poudarjene) (Jontes, 2001).

Jolley, Fenn in Jones (2004) so ugotovili, da se v risbah otrok starih od štiri do devet let kaže vedno večja izpopolnjenost figur in značilnih elementov, ki prikazujejo čustva. Že zelo majhni otroci so izrazito sposobni posredovanja občutkov skozi risbo, kasneje nastopi upad čustvene izraznosti okoli sedmega leta starosti zaradi faze vizualnega realizma v shematski stopnji in nato v času pubertete izražanje preide ponovno na predhodno nivo z dodatkom novih elementov; lahko torej trdimo, da sposobnost izražanja čustev v slikah z leti narašča, vendar počasi.

Temeljni problem, ki se pojavlja ob proučevanju likovnih del s psihološkimi vsebinami, je določitev deleža subjektive konceptualizacije čustva, njegovih trenutnih občutij in

kulturno utrjenih norm za likovno izražanje (Kovačev, 1997). Načeloma velja, da če otrok pred začetkom risanja, doživeta čustva izrazi z besedo, ima risba manjšo izrazno moč (Jontes, 2002).

5.1 Veselje

Milivojević (2008) trdi, da je veselje čustvo, ki ga posameznik doživlja, ko misli, da je zadovoljil neko pomembno željo. Ob veselju doživljamo prijetnost, ki je posledica telesnega odziva (občutek) in je namenjeno utrjevanju vedenj, ki so prispevala k doseganju te želje (Smrtnik Vitulić, 2007). Kaj je posamezniku pomembno, je odvisno od starostnega obdobja, razvojnih značilnosti, sposobnosti in osebnostnih značilnosti. Otroci se v zgodnjem otroštvu veselijo materialnih dobrin, dogodkov (npr. rojstni dan) in aktivnosti (npr. igre), ki v njih sprožijo trenutno ugodje. Kasneje, v srednjem otroštvu in mladostništvu pa je veselje lahko posledica zaradi sprejetosti med vrstniki, šolske uspešnosti in drugih dosežkov (Smrtnik Vitulić, 2007).

Številni avtorji (Boyatzis in Varghese, 1993; Kovačev, 1997; Trstenjak, 1996) navajajo, da otroci, ki v svojih risbah prikazujejo veselje, najpogosteje uporabijo tople in stimulative barve (rdeča, rumena, oranžna). Rdeča in rumena barva izžarevata toplino, prijaznost, ekspanzivnost in zračnost ter imata močan pozitiven učinek, saj so le-te med glavnimi lastnostmi veselja. Posamezniki redkokdaj pri likovni simbolizaciji veselja uporabljajo rjavo in črno. Pri risanju veselega obraza se otroci izražajo na podoben način, in sicer malčki narišejo usta navzgor z enojno črto, starejši pa z dvojno črto (Marjanovič Umek in Zupančič, 2011).

5.2 Žalost

Zupančič (1995) trdi, da otroci doživljajo žalost ob izgubi ljubljene osebe ali objekta, ki je zanje pomemben. Intenzivnost žalosti je odvisna od ocene pomembnosti, ki jo posameznik pripiše določenemu objektu. Pri večini otrok intenzivna žalost ni pogosta. Žalost lahko razumemo kot nasprotje veselja (Oatley in Jenkins, 2002). Akin, Cowan, Palomares in Schilling (2000) trdijo, da čustva z negativno valenco, kot npr. žalost, opozarjajo otroke na neljube dogodke in okoliščine in povzročajo stres pri otroku.

Otroci, ki želijo v svoji risbi prikazati žalost, največkrat posežejo po temnih barvah. Črna barva predstavlja žalost, strah ali jezo zaradi svojih pretežno negativnih konotacij. Poleg črne, se pogosto uporabljata tudi modra, ki označuje depresijo, otožnost, zavrnitev, odtujenost ali nezaupanje in rjava, ki je relativno nezaželena, saj jo subjekti povezujejo z razkrojem, propadom in degradacijo. V nasprotju z veseljem, v žalostnih risbah

primanjkuje toplih barv, kot so npr. rumena, oranžna ali rdeča (Kovačev, 1997). Risbe žalosti so praviloma zaprtega tipa in ne kažejo težnje k odpiranju v prostor, kajti koncept žalosti sovпада z vedenjskimi vzgibi zapiranja vase, zmanjšane aktivnosti in zmanjševanje gibalnega prostora.

5.3 Jeza

Po Milivojeviću (2008) je jeza čustvo, ki nastane, ko oseba oceni, da nekdo ali nekaj neupravičeno ogroža njene pomembne želje ali vrednote. Cilj izražanja jeze je sprožiti v drugi osebi občutek neugodja, ki naj bi jo motiviralo k spremembi vedenja. Otroci prav tako kot odrasli doživljajo jezo, kadar se jim ne izpolnijo želje ali ko nastopijo ovire pri zadovoljevanju določenih potreb. V zgodnjem otroštvu otroka najpogosteje razjezi telesno neugodno počutje, nedelujoče igrače, če ni deležen pozornosti, če ga oviramo pri telesni dejavnosti ali če ga skušamo prisliti v kakšno dejavnost (Marjanovič Umek in Zupančič, 2009; Smrtnik Vitulić, 2007). Na čustva jeze se otrok lahko odzove z umikom ali na impulziven in agresiven način. Ena od najpomembnejših razvojnih nalog v zgodnjem otroštvu je, da se otrok nauči nadzorovati jezo na drugim in sebi neškodljiv način (Rice, 1998, v Marjanovič Umek, 2009). Kovačeva (1997) trdi, da se na risbah jeze največkrat pojavita rdeča in črna barva. Rdeča spada med najbolj ambivalente barve, ker lahko pomensko implicira veselje in ljubezen ali agresivnost, brutalnost in nasilje. Pri simbolizaciji jeze je pa za njen pomen ključno to, da se rdeča kombinira s črno, ki doda negativno vrednost. Na likovnih prikazih jeze se najredkeje pojavljata modra in rjava, ki predstavljata neko statičnost in pasivnost (t.j. izrazito nasprotje z izbruhi jeze). Shematsko, so risbe jeze v nekaterih primerih podobne risbam veselja, saj sta namreč obe espanzivni čustvi, ki temeljita na močni energetski podlagi.

5.4 Strah

Strah je povezan s spoprijemanjem z nevarnostjo in z občutkom, ki ga imajo ljudje, kadar verjamejo, da situaciji niso kos oziroma da niso dovolj sposobni, da bi situacijo obvladovali (Milivojević, 2008). Intenzivnost strahu je sorazmerna s pomenom, ki ga oseba pripisuje dogajanju. Po Zupančič (1995) razlikujemo več vrst strahu, kot npr. anksioznost, zaskrbljenost, socialno plašnost in tremo. Strah lahko sprožijo nepričakovani dražljaji. Po Papalia, Olds in Feldman (2003) je večina otrokovih strahov povsem običajnih in je njihovo premagovanje funkcionalno pri obvladovanju stresa, odraščanju in kreiranju identitete. Nekateri strahovi so odvisni od starosti otroka in jih imenujemo tipični strahovi. Kar v otroku vzbudi strah je odvisno od narave dražljajev, individualnih izkušenj in od individualnih razlik v mentalnem in telesnem razvoju (Zupančič, 1995). V zgodnjem otroštvu so strahovi vezani predvsem na duhove in strašljive prikazni, ki izvirajo iz njihove

bujne domišljije in nastajajo tudi zaradi manjše sposobnosti predstavljanja namišljenih dogodkov in simbolnega mišljenja (Papalia, Olds in Feldman, 2002), kasneje, v srednjem otroštvu pa upade strah pred izmišljenimi junaki in naraščajo strahovi zaradi morebitne dejanske nevarnosti (npr. strah pred neuspehom) (Puklek in Gril, 1999, v Smrtnik Vitulić, 2007).

Na risbah strahu se najpogosteje pojavljata vijoličasta in črna barva, najredkeje pa zelena. Črna je splošna barva za vsa čustva z negativno valenco, medtem ko vijolična ni specifična za nobeno čustvo. Včasih ta barva zbuja občudovanje in občutek harmoničnosti, drugič pa negotovost in nelagodje. Četudi je med Slovenci zelo priljubljena, so lahko njeni učinki na človekovo razpoloženje pogosto zelo negativni (Kovačev, 1997). Na risbi strahu se običajno pojavljajo krožne črte ali serije koncentričnih krogov, ki simbolizirajo iradiacijo strahu in nezmožnost obvladovanja strahu (npr. usta na »O«).

6 POMEN BARV V RISBI OTROK

Barve usmerjajo človekovo dejavnost, zato so pridobile pomembne simbolične pomene (Kovačev, 1997). Otrokov razvoj likovnega izražanja z barvo je odvisen od poteka splošnega razvoja otroka. Izrazna barvna vrednost je najbolj očitna na otroških risbah (Kovačev, 1997). Od pesimizma do optimizma, obstajajo številna razpoloženska stanja, ki so pod vplivom barv ali ki jih med seboj lahko asociiramo, zato nam analiza barv ponuja koristne informacije o otrokovih izkušnjah in doživljanjih, ki jih drugače otrok težko izrazi z besedami (Federici, 2014).

Federici (2014) deli tople in hladne barve na podlagi kromatične simbolike. Rdeča, oranžna in rumena barva so primeri toplih barv, ki izžarevajo aktivnost in vznemirjenje, spodbujajo vedrino in impulzivnost in vzbujajo občutke radosti življenja. Hladni barvi pa sta npr. vijolična in modra, ki predstavljata pasivnost, mir in spodbujata k razmišljanju, obenem pa ju povezujemo z žalostnimi ali depresivnimi stanji.

6.1 Uporaba barv v otroški risbi

Boyatzis in Varghese (1993) sta v svoji študiji proučevali emocionalne asociacije pet in šestletnikov v povezavi z barvami. Raziskovalci so otrokom pokazali devet različnih barv, ki niso bile v nobenem vrstnem redu in jih vprašali, kako se počutijo ob zaznani barvi. Ugotovili so, da so imeli otroci pozitivne odzive na svetle barve (npr. roza, rdečo in svetlo modro) in negativne odzive na temne barve (npr. črna, rjava in siva). Otrokove pozitivne reakcije na svetle barve so naraščale z leti, še posebej pri dekletih. Druga študija, ki je obravnavala povezanost čustev in barv je bila izvedena s strani raziskovalcev Cimbalo, Beck in Sendziak (1978), ki so na začetku pokazali otrokom slike z veselo ali žalostno konotacijo, nato so otroke prosili, da povežejo kakršnokoli barvo s sliko. Otroci so kot predvideno vesele slike povezali z rumeno, oranžno, zeleno in svetlo modro barvo, medtem ko žalostne slike s črno, rjavo in rdečo. Tudi Burkitt, Barrett in Davis (2003) so v svoji raziskavi prišli do podobnih ugotovitev, in sicer so vse starostne skupine udeleženih otrok od 4 do 11 let izbrale črno barvo za negativno označene figure, v nasprotju pa so bile primarne barve rumena, rdeča in modra uporabljene za nevtralne figure, kar nakazuje na to, da lahko otroci sistematično spremenijo barvo glede na afektivne tematske značilnosti ter da so tudi zelo majhni otroci že zmožni simbolično uporabljati barve. Poleg tega pa so otroci asociirali svoje najljubše barve s pozitivno obarvanimi figurami in obratno. Leta 2011 so Crawford, Gross, Patterson in Hayne (2012) ponovili raziskavo, vendar njihovi rezultati niso bili popolnoma primerljivi s predhodnimi, saj so otroci v tej raziskavi za negativno ovrednotene figure uporabili tako njim najljubše kot manj željene barve.

Pričujoče raziskave kažejo, da so barvni izbori temeljiti kazalniki otrokovega čustvenega stanja in lahko z njimi izražajo čustva do risanega predmeta.

Federici (2014) trdi, da dobro prilagojeni posamezniki v svojih risbah povprečno uporabijo pet različnih barv. V nasprotju se majhni otroci in introvertirani posamezniki omejijo na uporabo zgolj ene ali dveh barv. Na izbiro barve lahko vpliva tudi naloga, ki jo dodelimo otroku (npr. da nariše en specifičen objekt) ali umetniška dejavnost, ki lahko otežuje razumevanje povezanosti čustev v korelaciji z barvami (Malchiodi, 1998).

Običajno se do tretjega leta pojavlja nezavedna uporaba barv, saj malček še ni zmožen razlikovanja le-teh in zato uporabi prvo barvo, ki mu je pri roki. Malčki v tem obdobju ne povezujejo pomen figur ali predmetov z uporabo barv, ker je njihova pozornost usmerjena največ k izmenjavi barv samih (Malchiodi, 1998; Vrlič, 2001). Federici (2014) dodaja, da nezavedna uporaba barv lahko traja tudi do sedmega ali osmega leta starosti zaradi subjektivnega načina doživljanja barv (izbira odtenka barv ima visoko čustveno vrednost pri otroku).

Kasneje, od tretjega do četrtega leta, otroci uporabljajo barve glede na njihova nagnjenja, ne da bi se ozirali na njihov realni pomen (Golomb, 1992). Ko se pojavijo v risbah prve zaključene oblike (od tretjega do petega leta starosti), nastane v otrokovem svetu tudi posebni prostor za vlogo barv. Otroci stari od pet do sedem let pa že delno upoštevajo barvne zakonitosti in začnejo uporabljati barve kot stalne znake za nekatere pojave in se ozirajo na barve okolja (npr. sonce je rumeno). Uporaba barv je v tem obdobju odvisna delno od smiselne vidne stvarnosti (narave) in delno od otrokove domišljije. Nekatere figure dobijo v tem času stalno barvo (Malchiodi, 1998; Vrlič, 2001). Včasih so otroci sposobni prikazati različne odtenke ali svetlost barv (Marjanovič Umek, 2011). Golomb (1990, v Malchiodi, 1998) ugotavlja, da petletniki pri risanju podobe družine ali človeške figure pogosto uporabijo le eno barvo, v primeru ko se od njih zahteva, da narišejo npr. vrt, pa običajno uporabijo več barv. Zdi se, da ko postanejo podrobnosti, kot npr. črte in oblike pomembne prvine v risbi, gredo barve v ozadje in pridobijo sekundarni pomen.

Otrokom barve predstavljajo najbolj opazno abstraktno lastnost v risbi in jih uporabljajo kot merilo priljubljenosti pri ocenjevanju risb (Cox, 2005). Trstenjak (1987) poudarja, da barve pripomorejo k odkrivanju otrokovega čustvenega življenja.

Guilford je že v štiridesetih letih prejšnjega stoletja trdil, da je naš čustveni odziv na barvo biološko pogojen (svetle barve za prijetna čustva in temne barve za neprijetna čustva). Drugi avtorji (Lawler in Lawler, 1965, v Cox, 2005) pa so slednjo tezo zanikali in predlagali, da je odziv na barvo rezultat naučenih asociacij. O'Neill (1997, v Cox, 2005) je

v svoji študiji dokazal, da so otroci stari od 3-4 in 5-6 let že sposobni povezati svetle barve z veseljem in temne barve z žalostjo in jezo. Grafična spretnost ne igra temeljne vloge pri izbiri barv, saj morajo otroci izbrati le eno (ali več) barv. Že zelo zgodaj v svojih risbah uporabljajo barve kot pripomoček pri lastnem izražanju čustev. V Callighanovi študiji (1994, v Cox, 2005) so preučevali otroke stare od 4 do 9 let, katere so prosili, da narišejo veselo, žalostno, navdušeno in umirjeno risbo. Rezultati so pokazali, da je večina otrok za veselo in navdušene risbe uporabila primarne barve kot so rumena, rdeča in modra, za umirjene risbe pastelne odtenke in za žalostne risbe različne barve. Slednje si razlagamo tako, da otroci niso izbirali barve in jih povezovali neposredno s čustvom, ampak je bila odločitev predvsem odvisna od ozadja ali okolja (npr. umirjena risba z delfini v morju je modre barve zaradi teme). Leta 2001 je Zentner vprašal tri do štiri let stare otroke, naj izberejo barve, ki se jim zdijo najbolj primerne za vesel, žalosten in jezen izraz na obrazu. Svetle barve (zlasti rumena) so bile uporabljene za veselje, temne barve (zlasti modra) za žalost, medtem ko za jezo ni bilo nikakršne relevantne povezave med izključno eno barvo in čustvom (največ so uporabljali rdečo in črno). Čeprav obstajajo določene teorije in domneve pri izbiri barv v povezavi z risanjem čustev, lahko otroci izbirajo barve glede na razvojno-starostne preference in individualne razlike – zelo majhni otroci imajo raje »tople« barve, starejši pa bolj umirjene, kot npr. modro in zeleno. Razlika v izbiri naj bi bila posledica naravne impulzivnosti mlajših otrok (impulzivnost se, kot opisano zgoraj, povezuje z rdečo, oranžno in rumeno barvo) in razvijanja občutka nadzora pri starejših (nadzor asociiramo z zeleno in modro barvo) (Cox, 2005; Malchiodi, 1998). Kovačeva (1997) dodaja, da je uporaba barv pri likovnem izražanju odvisna tudi od specifičnih osebnostnih lastnosti posameznika; najočitnejši pa je vpliv starosti, spola, spoznavnih procesov in čustev.

7 NAMEN ZAKLJUČNE NALOGE IN RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Namen zaključne naloge je na podlagi pregledane literature in empiričnega dela preučiti prikazovanje čustev na človeški figuri v risbi predšolskega otroka od 4. do 6. leta starosti. Osredotočili smo se na čustva veselja, žalosti, jeze in strahu. Zanimala nas je tudi izbira barv pri risanju osnovnih čustev.

Skladno z zgoraj navedenimi cilji, smo oblikovali naslednja raziskovalna vprašanja:

- Bo znala večina otrok prikazati osnovna čustva (veselje, žalost, strah in jezo) predvsem na obraznih potezah človeške figure?
- Ali bodo otroci za čustvo veselja uporabljali tople in svetle barve, medtem ko bodo za čustvi žalosti in jeze uporabljali hladne in temnejše barve?

8 METODA

8.1 Vzorec

V raziskavi je sodelovalo 19 otrok (5 deklic in 14 dečkov), starih od štiri do šest let, ki obiskujejo vrtec v Primorski regiji. Vzorec smo izbrali iz dveh vrtčevskih skupin, glede na soglasje staršev in pripravljenostjo otrok za sodelovanje.

8.2 Pripomočki

Pri zbiranju podatkov smo uporabili naslednje pripomočke: različne barvice, svinčnike in papir.

8.3 Postopek

Starši udeleženih otrok so pred začetkom raziskave podpisali soglasje, da lahko njihovi otroci sodelujejo v raziskavi. Nato je v vrtcu vsak otrok v skladu z navodili narisal 4 risbe, ki so prikazovale njihove mame v različnih čustvenih stanjih: prva risba je prikazovala veselo mamo, druga risba je prikazovala žalostno mamo, tretja risba je prikazovala jezno mamo, četrta risba prestrašeno mamo. Vzgojiteljica jih je posedla tako, da sta največ dva otroka sedela za isto mizo. Izvedba je potekala skupinsko, saj ni bilo mogoče obravnavati vsakega otroka posebej zaradi drugih obveznosti v vrtcu. Otroci so imeli na voljo barvice in papir. Sledila je interpretacija risb, pri čemer smo dali poudarek predvsem na to, ali otroci znajo prikazati zgoraj navedena osnovna čustva in katere barve pri tem uporabijo. V nadaljevanju bomo navedli nekaj konkretnih primerov risb, v katerih so razvidne značilnosti, ki smo jih predpostavljali v naših zastavljenih raziskovalnih vprašanjih. Izpostavili bomo štiri glavne kriterije, s pomočjo katerih, smo »razčlenili« kvalitativna likovna dela otrok.

Analiza risb je potekala po sledečih korakih:

1. Prikaz prepoznavne človeške figure (s pripadajočo glavo, trupom in okončinami)

Slika 8.01. Človeška figura z glavo, trupom in okončinami

2. Prisotnost elementov, ki so značilni za določeno čustvo (npr. koticiki ust obrnjeni navgor za veselje ali izbuljene oči za strah)

Slika 8.02. Človeška figura (veselje)

Slika 8.03. Človeška figura (strah)

3. Uporaba barv glede na zastavljeno raziskovalno vprašanje (svetle in tople barve za veselje ter temne in hladne za žalost)

Slika 8.04. Človeška figura (veselje)

Slika 8.05. Človeška figura (žalost)

4. Prikaz dodatnih elementov, ki pripadajo določenemu čustvu (npr. solze za žalost, roke navzgor za veselje)

Slika 8.06. Človeška figura s solzami

Slika 8.07. Človeška figura z rokami navzgor

Podatke smo zbirali z izvajanjem likovne dejavnosti v skupini otrok starih od 4 do 6 let. Pri ustvarjalni dejavnosti smo skupno dobili 76 risb; vsak od 19 otrok je narisal štiri risbe. Čas, ki so ga otroci porabili za risbo je bil od 10 do 15 minut. Risbe so dostopne pri avtorici in bodo po treh mesecih uničene.

9 REZULTATI

V tem poglavju prikazujemo tabelarni prikaz vidikov (kriterijev) analize risb za posamezno čustvo in podrobnejši opis rezultatov.

9.1 Veselje

Tabela 9.01.

Vidiki analize risbe za čustvo veselja

	Število otrok
Prepoznavna človeška figura	19
Uporaba svetlih barv	11
Uporaba temnih barv	3
Uporaba kombinacije barv	5
Prepoznavno čustvo	18
Dodatni elementi	4

N = 19

Otroci so za čustvo veselja (Tabela 9.01) uporabili v večini primerov kožno ali oranžno barvo za obraz in okončine, medtem ko je večina za obleke ali trup uporabila bolj žive barve, kor npr. rdečo, živo roza ali rumeno barvo (obleke so enobarvne, pisane ali na rožice). Barve so uporabili v bolj realistični kombinaciji. Otroci so za veselje narisali velika usta navzgor bodisi z enojno bodisi z dvojno črto. Pri vsaki risbi so ravno tako prisotne velike, izbuljene oči, ki izžarevajo veselje in pozitivnost. Zgornje okončine (roke) so skoraj pri vsaki risbi zelo opazne, saj so pravokotne telesu ali usmerjene navzgor, kar je tudi značilno za prikazovanje veselja, ker ponazarjajo toplino, družabnost in srečnost. Večina otrok (razen dveh), je za prikazovanje vesele človeške figure uporabila ves list papirja.

Nekateri so dodali še druge elemente: zeleno travo, na kateri stoji človeška figura, izrazite trepalnice, dolge roke in prste, štrleče lase, eno roko, ki pozdravlja, rumeno sonce, veliko rdeče srce in nasmeh.

9.2 Žalost

Tabela 9.02.

Vidiki analize risbe za čustvo žalosti

	Število otrok
Prepoznavna človeška figura	19
Uporaba svetlih barv	7
Uporaba temnih barv	5
Uporaba kombinacije barv	7
Prepoznavno čustvo	16
Dodatni elementi	10

N = 19

Za risanje obraza in rok v risbah, ki so prikazovale žalost (Tabela 9.02) so otroci uporabili oranžno ali kožnato barvo, medtem ko se za obleke pri večini pojavljajo sledeče barve: vijolična, modra, zelena, črna, rjava, včasih tudi rdeča. V glavnem otroci niso uporabili pretežno temnih barv, ampak so kombinirali barve ali izbirali enake barve kot pri prvi risbi. Nekateri otroci so risali iste obleke pri vseh risbah v skladu z realističnim vidikom njihovega poznavanja (npr. en malček je pri vseh risbah narisal mamo z isto modro obleko na rožice). Usta navzdol in žalosten izraz na obrazu se pojavljata v vsaki risbi, razen pri treh, kjer je vidna podobnost s prvo risbo (otrok je dvakrat ponovil isto risbo) ali vesel izraz na obrazu. Oči so pri večini zelo natančno narisane: solzne oči, z dodatkom modre barve, ki predstavljajo solze, trepalnice navzdol, solze, ki tečejo po licih in obrvi nagnjene navzdol. Isti otrok, ki je na prvi risbi narisal veliko rdeče srce, je pri čustvu žalost narisal črno obrnjeno srce (v smislu, da je žalost nasprotje veselja). Iz večine risb se da takoj razbrati, da gre za čustvo z negativno valenco na podlagi temeljito narisah obraznih izrazih.

9.3 Jeza

Tabela 9.03.

Vidiki analize risbe za čustvo jeze

	Število otrok
Prepoznavna človeška figura	19
Uporaba svetlih barv	10
Uporaba temnih barv	5
Uporaba kombinacije barv	4
Prepoznavno čustvo	15
Dodatni elementi	3

N = 19

Pri risanju jeze (Tabela 9.03) si risbe niso bile tako podobne, saj so se razlikovale predvsem v obrazni mimiki in v izbiri barv. Nekateri otroci so se za prikaz jeze odločili, da bodo narisali namesto ust ravno ali vijugasto črto, drugi so narisali odprta usta, kjer so vidni tudi zobje, tretji so prikazali usta nagnjena navzdol. Tudi v tem primeru je en otrok narisal podobno risbo kot prvi dve, in je sicer prikazal veselo mamo z ustmi navzgor. Trije niso narisali prepoznavnega čustva jeze. Otroci so prikazali kar nekaj zanimivih elementov: koticke nad ustnicami, nagubano čelo, štrleče lase, večkrat poudarjena in na grobo pobarvana usta ter jezne oči rumene ali oranžne barve. Največkrat uporabljene barve so sledeče: vijolična, rdeča, modra in rumena. Otroka, ki sta risala človeško figuro samo na tretjini lista, nista risala oblek, temveč sta človeško figuro zelo poenostavila na trup in glavo, pri čemer sta uporabila samo eno barvo (kožno ali roza). Bolj sta se potrudila pri samem izrazu obraza: izrazito povešena usta, žalostne oči in navzgor štrleči lasje.

9.4 Strah

Tabela 9.04.

Vidiki analize risbe za čustvo strahu

	Število otrok
Prepoznavna človeška figura	18
Uporaba svetlih barv	11
Uporaba temnih barv	6
Uporaba kombinacije barv	1
Prepoznavno čustvo	17
Dodatni elementi	1

N = 19

Pri izražanju strahu (Tabela 9.04) v risbi človeške figure en otrok ni narisal prepoznavne človeške figure in smo ga zato odstranili iz nadaljnje obravnave. Vsi ostali so narisali na široko odprta usta na »O« ali usta podobna »soncu z žarki«, razen enega, ki je narisal vijugasta usta. Nekateri so dodali še zobe. Oči so zelo ekspresivne in prikazujejo tesnobo, vznemirjenje ter ogroženost. Za obraze in okončine so tudi pri zadnji risbi uporabili kožno, oranžno ali roza barvo, medtem ko za obleke najrazličnejše barve. Izbirali so med rdečo (največkrat), črno, rumeno in vijolično. V glavnem so uporabili svetlejšje ali toplejše barve. Samo dva otroka sta uporabila eno barvo za celotno figuro (posamično okra in zeleno). Otrok, ki je v prejšnjih risbah risal srce, ga je tudi v zadnji nalogi, z razliko, da je bilo tokrat strto.

10 INTERPRETACIJA

V pričujočem delu smo ugotavljali, ali otroci stari od štiri do šest let znajo izražati in prikazovati osnovna čustva v risbi. Poleg tega nas je zanimalo, katere barve uporabijo pri prikazu primarnih čustev veselja, žalosti, jeze in strahu.

Opazili smo, da pri risanju veselja in žalosti ni bilo nobenih težav, saj so otroci točno vedeli, kako prikazati mamo, ki je vesela (»nasmejana«) ali žalostna (»objokana«), saj so poudarili, da ti dve čustvi tudi največ poznajo. Risanje jeze je bilo že bolj problematično, saj si otroci niso povsem predstavljali, kako prikazati mamo v stanju velike vznemirjenosti in so pri tem uporabili različne barve ter narisali raznorazne obrazne izraze. Slednje je v skladu s poročanji avtorja Jolley (2010), ki trdi, da otrok razume čustva v postopnem zaporedju, in sicer najprej razume veselje in žalost, nato pa jim sledijo še ostala osnovna čustva strahu, jeze, presenečenja in gnusa.

Iz risb je očitno, da vsi otroci znajo narisati prepoznavno človeško figuro že pred 5. letom starosti. Po analizi risb smo prišli do zaključka, da je večina otrok pozorna na razne dele človeške figure: v vsaki risbi so prisotni glava, trup, noge, lasje, usta in oči. Le v redkih primerih otroci ne narišejo rok bodisi zaradi pozabljivosti ali površnosti. V njihovih risbah se kaže izpopolnjenost in natančnost risanja prstov na roki in drugih elementov značilnih za posamezno čustvo: usta in roke navzgor ali navzdol, solze, pokončna ali bolj sklonjena drža, kar se sklada z ugotovitvami avtorjev Jolley, Fenn in Jones (2004), ki trdijo, da je od četrtega leta dalje prisotna večja izpopolnjenost risb in podrobnosti. Rezultati naše raziskave se prav tako skladajo s poročanji Goodnowa (1977) in Valdesove (2013), ki omenjata, da znajo že štiriletni otroci narisati človeško figuro s pripadajočo glavo, telesom in okončinami in pri petih letih strukturo že obvladajo. Cox (1993) pa je dodal, da otroci znajo razlikovati elemente značilne za posamezno čustvo (najprej razlikujejo npr. položaj ust, kasneje ekspresivnost oči, orientiranost obrvi itd.) od petega do približno sedmega leta starosti.

Skoraj v vsaki risbi so prisotna tudi oblačila, ki jih pobarvajo glede na to, ali je čustvo pozitivne oziroma negativne valence ali glede na mamina oblačila. V prvih risbah je opazno, kako so se otroci potrudili pri barvanju. Nekateri so z barvanjem nadaljevali tudi pri zadnjih risbah. Poleg človeških figur so včasih otroci dodajali še druge elemente, kot npr. sonce ali travo.

Cox (1993) trdi, da znajo otroci prepoznavna čustva narisati okrog četrtega leta. Dobljeni rezultati nakazujejo na to, da se izsledki iz literature skladajo z našimi ugotovitvami in

lahko na naše prvo raziskovalno vprašanje odgovorimo pritrdilno, saj je večina otrok znala narisati štiri osnovna čustva na prepoznavni človeški figuri.

Zanimalo nas je tudi, ali otroci izberejo barvo glede na čustvo, ki ga želijo prikazati (ali je s pozitivno ali z negativno valenco). Za interpretacijo vloge različnih barv smo se delno oprli na njihove simbolične implikacije, predvsem pa smo si pomagali z empirično ugotovljenimi pomeni. Zasledili smo, da v večini primerov otroci v tem starostnem obdobju uporabijo kombinacijo barv in se sklicujejo na povezanost med barvami in elementi realnosti (obraz je barve kože), četudi se občasno sklicujejo tudi na domišljajske prvine (mami narišejo drugo barvo las, kot jih ima v resnici), kar navajata v svojih delih tudi Malchiodi (1998) in Vrlič (2001) ter dodajata, da določene figure dobijo v tem obdobju stalno barvo.

Za čustvo veselja so otroci v glavnem uporabili svetle in žive barve (npr. obleka je bila živo rdeče ali rumene barve), za žalost so izbirali tako svetle kot temne barve (včasih so ponavljali enake barve kot pri risanju veselja). V risbah, ki so predstavljale jezo in prestrašeno mamo pa se zdi, da ni bilo nikakršne pomembne povezanosti med izbiro barve in čustvom, saj so pri obeh uporabili med sabo zelo različne barve: vijolično, rdečo, črno, modro in rumeno. Manjša neskladnost pri risanju jeze je bila opažena tudi v raziskavi Zentnerja (2001), ki je ugotovil, da za jezo ni bilo nikakršne relevantne povezave med specifično barvo in čustvom, vendar so otroci v največ primerih uporabljali rdečo in črno, kot trdi tudi Kovačeva (1997).

Na drugo raziskovalno vprašanje lahko torej podamo delno pritrdilen odgovor, saj je za čustvo veselja slednja trditev držala, medtem ko je za čustvi žalosti, jeze in strahu prišlo do nekaj odstopanj v primerjavi z raziskavami opisanimi v uvodnem delu, kajti večina otrok ni izbirala istih barv. Opisane raziskave (Boyatzis in Varghese, 1993; Burkitt, Barrett in Davis, 2003; Cimbalo, Beck in Sendziak, 1978; O'Neill, 1997, v Cox, 2005; Zentner, 2001) in prav tako različni avtorji (Boyatzis in Varghese, 1993; Kovačev, 1997; Trstenjak, 1996) pa poudarjajo, da večina otrok izbere močne in svetle barve za veselje, temne in hladne barve za žalost in strah ter največkrat kombinacijo rdeče in črne barve za prikazovanje jeze.

Iz risb lahko sklepamo, da starostna skupina otrok starih od štiri do šest let še vedno riše risbe, ki jih po značilnosti uvrščamo v predshematsko stopnjo, za katero je značilno, da je razvoj risbe odvisen od predlagane teme (Pogačnik Toličič, 1986). Analiza risb je pokazala, da so otroci pri risanju človeških elementov relativno natančni ter da so ustvarjalni pri dodajanju drugih elementov (risbe so bolj dodelane). Za njih je značilno, da

rišejo človeško figuro z glavo, trupom in okončinami kot navaja tudi Marjanovič Umek (2009).

Z raziskavo smo torej dokazali, da otroci stari od štiri do šest let v večini primerov znajo izražati osnovna čustva na risbi človeške figure in da je izbira barv pri risanju le-teh delno odvisna od posameznega čustva.

11 SKLEPI

Likovno izražanje otrok je način, preko katerega otroci sporočajo njihova najsplošnejša dožemanja o svetu ter spoznanja, ki so jih pridobili iz okolja. Potrebno je ceniti njihovo sposobnost razumevanja in izražanja skozi umetnost, kajti odrasli smo to že davno izgubili oz. se tega ne spominjamo več. Skozi otroštvo se likovne faze spreminjajo: od elementarnih čačk, črt in krogcev v obdobju čečkanja do vse bolj dodelanih in podrobnosti popolnih risbah v fazi realističnega risanja, otrok preide simbolično stopnjo, ki se deli na predshematko risanje, ko ima risba že neko določeno reprezentativno funkcijo, vendar je v osnovi še groba in enostavna in shematsko risanje, ko so slike bolj dodelane in dinamične. Človeška figura je prvina, ki jo predšolski otroci najpogosteje rišejo. Načini risanja človeške figure pa so odvisni od razvojne stopnje risanja (od začetniških čačk in glavonožca do dokončno izdelane človeške figure). Otrok praviloma začne prepoznavati čustva okoli drugega leta starosti, okoli četrtega leta pa jih je zmožen izražati oz. risati in so le-ta prepoznavna predvsem na obrazu (najbolj ekspresivne so oči in usta). Raziskave kažejo, da otroci od četrtega do približno enajstega leta (obdobje vstopa v puberteto) načeloma uporabljajo svetle barve za risanje čustev s pozitivno valenco in temnejše barve za čustva z negativno valenco. Barve nosijo svoj univerzalni simbolični pomen. S pričujočo raziskavo smo želeli ugotoviti, ali otroci stari od štiri do šest let znajo izražati čustva na likovni površini in katere barve bodo pri tem uporabili. Izkazalo se je, da so vsi otroci znali prikazati osnovna čustva veselja, žalosti, strahu in jeze ter da so v večini primerov uporabili kombinacijo barv in se ozirali na realistične elemente iz okolja. Iz tega razloga smo prvo zastavljeno raziskovalno vprašanje potrdili v celoti, drugo pa le delno. Razlogov za določena odstopanja od teorije je lahko več. Eden je zagotovo premajhen vzorec, zato bi naslednje raziskave morale vključevati večji nabor otrok. Poleg tega pa lahko vzrok leži tudi v vzgoji staršev, ki morda vpliva na čas posvečen spodbujanju in risanju ter poznavanju osnovnih čustev.

Vrednost zaključne naloge je ta, da smo preizkusili kvalitativno raziskovanje v realni situaciji, saj je raziskava temeljila na deskriptivnem interpretiranju risb otrok v vrtcu.

Spoznanja oziroma ugotovitve pričujoče raziskave bodo morda v prihodnosti lahko uporabne tako za vzgojitelje kot za same izobraževalne ustanove. Le-te bodo na takšen način dobile vpogled v otrokove sposobnosti izražanja čustev v risbi, razumele asociacije med čustvi in barvami ter prepoznale morebitne anomalije v risbah, ki lahko služijo kot komunikacijsko sredstvo pri interpretaciji in poznavanju otrokovega razvoja.

Poleg zgoraj navedenega, je lahko raziskava koristna tudi za študente psihologije, pedagogike in dijake predšolske vzgoje, v kolikor jih bo zanimalo to področje študija.

12 LITERATURA IN VIRI

Akin, T., Cowan, D., Palomares, S. in Schilling, D. (2000). *Pomoč otrokom pri spoprijemanju z žalostjo, strahom in jezo*. Ljubljana: Educy.

Batistič Zorec, M. in Prosen, S. (2011). *Priročnik za razvojno psihologijo*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik. Likovni jezik predšolske djece*. Zagreb: Školska knjiga.

Bergant, M. (1977). Kako razvijati in vzgajati čustveno življenje pri predšolskem otroku. V M. Bergant (ur.). *Razvijamo sposobnosti predšolskega otroka*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.

Boyatzis, C. J. in Varghese, R. (1993). Children's Emotional Associations with Colors. *The Journal of Genetic Psychology*, 155(1), 77-85.

Božičević, T. (2000). Izražanje otroka skozi risbo. V J. Brezenšek (ur.), *Družina, otrok, vrtec* (str. 106-109). Slovenske Konjice: Vrtec.

Burkitt, E., Barrett, M. in Davis, A. (2003). Children's colour choices for completing drawings of affectively characterised topics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 445-455.

Buzzi, A. (2011). *Leggere i disegni dei bambini*. Roma: Sovera Edizioni.

Cimbalo, R. S., Beck, K. L. in Sendziak, D. S. (1978). Emotional toned pictures and color selection for children and college students. *The Journal of Genetic Psychology*, 133, 303-304.

Cox, M. (1993). *Children's drawings of the human figure*. Hove: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Cox, M. V. (2005). *The Pictorial World of the Child*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crawford, E., Gross, J., Patterson, T. in Hayne, H. (2012). Does children's colour use reflect the emotional content of their drawings?. *Infant and Child Development*, 21, 198-215.

Crocetti, G. (2008). *I disegni dei bambini. Metafore e simboli del benessere bambino*. Roma: Armando Editore.

Einon, D. (1998). *Vodnik za zgodnje učenje*. Kranj: Didakta.

Federici, P. (2014). *Gli adulti di fronte ai disegni dei bambini. Manuale di interpretazione del disegno per educatori e operatori*. Milano: FrancoAngeli.

Freeman, N. (1980). *Strategies of representation in young children: Analysis of spatial skills and drawing processes*. London: Academic Press.

Golomb, C. (1992). *The Child's creation of a Pictorial World*. Berkeley, CA: University of California Press.

Goodnow, J. (1977). *Children's drawing*. London: Fontana/Open books.

Jolley, R. P., Fenn, K., Jones, L. (2004). The development of children's expressive drawing. *British Journal of Developmental Psychology*, 22, 545-567.

Jolley, R. P. (2010). *Children & Pictures: Drawing and Understanding*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Jontes, B. (2001). *Likovna edukacija*. Ljubljana: študijsko gradivo.

Jontes, B. (2002). *Otrokov likovni razvoj in otroška risba*. Ljubljana: študijsko gradivo.

Jontes, B. (2007). *Človeška figura v luči likovnega razvoja*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.

Jug, V. (2015). *Razvoj otroške risbe: študijsko gradivo*. Neobjavljeno delo.

Karmiloff, S. A. (1990). Constraints on representational change: Evidence from children's drawings. *Cognition*, 34, 57-83.

Keller, H. in Lohaus, A. (1998). *Kaj bi rad povedal moj otrok*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kompare, A., Stražišar, M., Dogša, I., Vec, T., Curk, J. (2006). *Psihologija: spoznanja in dileme*. Učbenik za psihologijo v 4. letniku gimnazijskega izobraževanja. Ljubljana: DZS.

Kovačev, A. N. (1997). *Govorica barv*. Ljubljana: Prešernova družba.

Malchiodi, C. A. (1998). *Understanding children drawings*. New York: The Guilford Press.

Marjanovič Umek, L. (2009). Razvoj otroške risbe. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.

Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (ur.). (2011). *Razvojna psihologija: Izbrane teme*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Matthews, J. (1996). The young child's early representation and drawing. V: G. Blenkin in A. V. Kelly (ur.), *Early childhood education: A developmental curriculum* (str. 150-184). London: Routledge and Kegan Paul.

Milivojević, Z. (2008). *Emocije: razumevanje čustev v psihoterapiji*. Novi Sad: Psihopolis institut.

Nemec, B. in Krajnc, M. (2011). *Razvoj in učenje predšolskega otroka. Učbenik za modul Razvoj in učenje predšolskega otroka v programu Predšolska vzgoja*. Ljubljana: Grafenauer založba.

Oatley, K. in Jenkins, J. M. (2002). *Razumijevanje emocija*. Zagreb: Naklada Slap.

Papalia, D. E., Wendkos Olds, S. in Duskin Feldman, R. (2003). *Otrokov svet*. Ljubljana: Educy.

Pečjak, V. (1999). Psihološka analiza otroške risbe. *Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem: Šumijev zbornik*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana.

Pogačnik, S. T., Vipotnik, O. in Jernejec, M. (1986). *Govorica otroške risbe*. Ljubljana: Tisk ČGP Delo.

Russel, J. A. in Widen, S. C. (2002). Words versus faces in evoking preschool children's knowledge of the causes of emotions. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 97-103.

Seidel, C. (2010). *Model for Interpreting Drawings and its Application in the Hospital School*. 7th Hope Congress Munich. Pridobljeno maja 2017 na http://hope2010munich.eu/vortraege/en_Seidel.C_Interpreting_Childrens_Drawings.pdf.

Slatinšek Mlakar, A. (2009). Novejša spoznanja o razvoju otrokove risbe. *Revija za elementarno izobraževanje*, 2 (4), 89-98.

Smrtnik Vitulič, H. (2007). *Čustva in razvoj čustev*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Sully, J. (2000). *Studies of childhood*. London, New York: Association Books.

Thomas, G. V. in Silk, A. M. J. (1990). *An introduction to the psychology of children's drawings*. Brighton: Harvester.

Toličič, I. in Smiljanić-Čolanović, V. (1977). *Otroška psihologija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Trstenjak, A. (1978). *Človek in barve*. Ljubljana: DDU UNIVERZUM.

Trstenjak, A. (1996). *Psihologija barv*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropigieno.

Tušak, M. (1997). *Risanje v psihodiagnostiki I*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Valdes, I. (2013). Likovni razvoj predšolskega otroka. *Vzgoja*, 15(60), 39-41.

Vrlič, T. (2001). *Likovno – ustvarjalni razvoj otrok v predšolskem obdobju*. Ljubljana: Debora.

Zupančič, M. (1995). *Izbrane teme iz predmeta Razvojna psihologija II*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Zentner, M. R. (2001). Preferences for colours and colour-emotion combinations in early childhood. *Developmental Science*, 4, 389-398.

Željeznov S. M. in Šelih, E. (ur.). (2011). *Socialni in čustveni razvoj predšolskega otroka*. Ljubljana: MiB d.o.o.